

SKLADBA

ZÁKLADNÍ PŘEHLED PEDAGOGICKÝCH TÉMAT

(materiál určený zejména začínajícím učitelům základních uměleckých škol)

Autoři: Petr Hanousek

Libor Ščerba

Duben 2013

Základy hudební kompozice byly vyučovány již před rokem 1989 na tehdejších LŠU a měly od roku 1981 i své osnovy (předmět Úvod do skladebných nauk). Svě vlastní osnovy vypracovali a měli schválené ministerstvem školství Jarmila Mazourová z Brna a Jan Grossmann z Ostravy (oba absolvovali skladbu na JAMU v Brně). Řada dalších učitelů vedla žáky ke komponování v rámci nástrojové výuky a klavírní improvizace, což je převažujícím jevem i dnes. Výuka skladby na ZUŠ má sice stále minoritní charakter, ale pedagogů i žáků, kteří se tomuto předmětu věnují, rok od roku přibývá. Lze to doložit rostoucím počtem přihlášek do skladatelských soutěží žáků ZUŠ.

Předpoklady pro výuku skladby

Téměř každý žák v počátečním stadiu nástrojové výuky projevuje spontánně vlastní nápady. Je-li učitel kreativní, dokáže je účinně podchytit a zařadit do procesu výuky jako různá improvizací cvičení. Vybízejí k tomu i novější nástrojové školy, které dnes v mnohem větší míře sledují i výuku tvořivosti. Jednak pomocí různých her, ale i zařazením skladeb soudobých skladatelů, kteří počítají s interpretačním dotvářením notových zápisů, případně s netradičními zvukovými nuancemi. Ke skutečnému studiu skladby je třeba z žákovy strany již mnohem více úsilí a samozřejmě i nástrojových dovedností (musí je prokázat při talentových zkouškách na konzervatoř, vítězové skladatelských soutěží jsou často úspěšní i v ústředních kolech nástrojových soutěží). Pedagog kteréhokoli nástroje by důrazem na „správnou“ techniku hry neměl utlumovat žákovy tvůrčí schopnosti. Výuka by neměla sklouznout k pedantskému a netolerantnímu přístupu, pedagog by měl žáka vždy inspirovat a vzbuzovat v něm nadšení.

Pedagog skladby by měl samozřejmě umět rozlišit, zda jde o skutečné hudební nápady, nebo je žák pouze „okouzlen“ zvukovými možnostmi nástroje (např. EKN mohou žáka zpočátku nadchnout a inspirovat k improvizaci a následně k prvním vlastním skladatelským pokusům, avšak když prvotní nadšení pomine, odeznívá často i tato schopnost). Odpovědnost za další hudební vývoj žáka má každý pedagog. Měl by umět odhadnout míru jeho kreativity a podle toho zvolit další postup výuky buď sám, nebo případně žáka doporučit ke studiu skladby u jiného kolegy, je-li ve škole ta možnost. Přestože ve skladatelské soutěži je nejpočetnější první kategorie (do deseti let), není podmínkou, aby se kompozici začal žák věnovat od prvního ročníku v ZUŠ, tedy od sedmi let. S vyučováním skladby lze začít i v pozdějších ročnících prvního stupně (v 5. ročníku studia hudebního nástroje je ještě stále dostatek času k přípravě žáka na talentové přijímací zkoušky na konzervatoři). Nelze zobecňovat, že nejvíce skladatelů se „rodí“ z klavíristů, i když schopnost hry na tento nástroj se víceméně předpokládá.

Co je důležité na počátku výuky?

Hudební skladba má svou logiku, čím dříve ji žák objeví, tím lépe. Zároveň je důležité vypěstovat v něm pocit, že hudbou lze vyjádřit různé emoce, že hudba je jazykem citu a srdce. „Technicistní“ způsob nástrojové výuky (nejdříve naučit „holé“ noty a správné pohyby, potom teprve dosazovat

výraz) lze považovat za zbytečně zdlouhavý a ve svém důsledku škodlivý. Učitel by při výuce skladby neměl postupovat podle šablony, výuka by měla být nastavena zcela individuálně dle profilu žáka. Pedagog by zpočátku neměl začínajícího skladatele výrazně ovlivňovat svými preferovanými postupy. Musí zjistit jakému žánru, stylu či slohovému období žák dává přednost a podle toho nastavit další postup. RVP k tomu pedagogovi dává dostatečný prostor.

Přechod od spontánní improvizace k zápisu skladby do not nelze uspěchat, ale také odkládat. V počátcích výuky může zapisovat tvorbu učitel, postupně by měl zvládnout základy notace sám žák. V dnešní době lze k tvorbě zápisu využít řadu notačních programů. Při zápisu skladby je třeba postupovat od jednoduchého zápisu k složitějšímu. Zde je často problém, protože starší žáci - začátečníci - zahrají poměrně komplikované skladby, které pak nezvládnou zapsat. Takovou skladbu musí zapsat učitel. V opačném případě zápis žáka odradí a on pak přestane komponovat. Proto lze doporučit začít práci se starším žákem raději na nové skladbě s jednoduchou strukturou a průběžně ji hned od začátku zapisovat. U mladších dětí musí pedagog sám vystihnout období, kdy je žák připraven začít skladby zapisovat do not.

Jaké postupy lze využít při výuce?

Velmi důležité je, aby učitel žákovi stále nabízel různé podněty k hudebnímu vyjádření – zhudebnění textu (říkadla, poezie), výtvarné předlohy, vlastního zážitku (návštěva v ZOO, cesta do cizí země). Je možné vycházet z rozboru základních stavebních prvků a harmonické kostry lidových písní či skladeb klasických mistrů, se kterou se dá nově pracovat. Používat lze rovněž různá ostinata a kadence, hudební anagramy či jiné hříčky, ale také pentatoniku či celotónový modus. Žák je většinou schopen sám sdělit, co se mu líbí, učitel by mu měl s velkou empatií naslouchat. Neexistuje žádný jedině správný model výuky aplikovatelný na všechny děti. Učitel by neměl mít strach z toho, že se bude blamovat, když něco neví, měl by stále hledat a zkoušet nepoznané. Hudebních her a příkladů lze v literatuře nalézt velmi mnoho (pro klavíristy metodika Jany Marcolové nebo Aleny Vlasákové, Klavíhrátka, texty v měsíčníku Talent). Každý žák potřebuje jiné tempo a jinou intenzitu sdělování nových poznatků. Bude nadšený, když uvidí, že učitel také hledá. V hodinách by měla vládnout bezprostřední, veselá atmosféra.

Jisté obtíže výuky studijního zaměření skladba mohou nastat, pokud chceme plnohodnotně učit skladebné nauky, především nauku o harmonii a kontrapunktu. Zde z finančních důvodů zřejmě nebude dostatek disponibilních hodin pro tuto výuku v ZUŠ. U žáků, kteří nepokračují ve studiu skladby na středních školách (konzervatoř, hudební gymnázium) pak nastane problém. Výuka harmonie a kontrapunktu vyžaduje nejen dostatečný počet hodin, ale i kvalifikovaného pedagoga (pro srovnání – na konzervatoři se skladatelé učí harmonii dva ročníky 4 – 6 hodin týdně). Lze proto doporučit zaměření především na výuku hudebních forem a tektoniky skladeb, kterou můžeme provádět v rámci hodiny přímo na aktuálně komponované skladbě. Nauka o harmonii by mohla být v rámci možností vyučována plnohodnotně až na druhém stupni. Není účelné vnucovat zpočátku žákům „moderní“ harmonii a komponování v atonálním stylu, ale klást především důraz na správné časové proporce skladby, tj. hudební formu a tektoniku skladby. Výuka komponování populární

hudby je zcela individuální záležitost a záleží zde především na míře vkusu pedagoga i žáka. Platí zde však stejné pravidla jako v hudbě klasické, alespoň co se týká hudebních forem.

Jaké nejčastější chyby děláme?

Pokud učitel hry na nástroj s žákem „piluje“ po celou lekci pouze detaily skladeb určených k veřejnému provedení, jednoduše nebude mít čas na jiný repertoár – písničky, improvizaci atd. V době, kdy měl každý žák 1,5 hodiny týdně, se automaticky s těmito činnostmi počítalo (často byly i klasifikovány), dnes je to mnohem obtížnější a učitelé nezbývá, než flexibilně vyhmátnout, co je třeba v danou chvíli pro všestranný rozvoj žákova talentu do hodiny zařadit. Úplná rezignace na rozvíjení obyčejných muzikantských dovedností se u učitelů může nakonec vymstít ztrátou žákova zájmu o hudbu a jeho odchodem ze školy. K nejčastějším chybám patří:

- učitel nedá prostor žákovi k improvizaci, protože má obavy, že by žák méně cvičil kmenový repertoár a mohl by získat špatné hráčské návyky
- při výuce skladby pedagog v dobré víře vnucuje žákovi svůj hudební vkus, žák ze zdvořilosti neodporuje, ale ztratí o komponování zájem
- podlehneme přání žáka složit nějakou náročnější skladbu, než která odpovídá žákovým dovednostem, žák se pak zasekne a přestane komponovat
- žák se stydí přiznat, že má problém s nějakým zadáním a pedagog se domnívá, že nevěnuje přípravě dostatek času
- vnucujeme žákovi moderní harmonii, atonalitu a disonanci, žák přestane komponovat
- předčasně žádáme po žákovi zápis skladby do not
- necitlivě zasahujeme do žákovy kompozice, žák se cítí ukřivděný, i když to nedává znát.

Jaké způsoby výuky můžeme zvolit?

Kapitola povinných výstupů pro studijní zaměření skladba v RVP počítá s pravidelnou individuální výukou v rozsahu jedné hodiny týdně. V případě, že škola bude organizovat výuku pro skupinu žáků (třeba jako předmět Skladatelská dílna, kterým bude žák plnit povinnost kolektivního předmětu - podobně jako u komorní hry - v rámci jiného studijního zaměření, např. klavír), je možné při tvorbě vlastních osnov redukovat jejich náročnost, přizpůsobit zveřejněné výstupy potřebám školy. Kompoziční činnost může být i součástí multimediální tvorby (hudba k filmu). Vedle toho je samozřejmě možné zařadit určitá kompoziční a improvizáční praktika do individuální nástrojové výuky, tak jak to bylo běžné doposud, avšak v tom případě již nemohou být samostatně klasifikovány. V každém případě by žák neměl zahájit studium skladby bez paralelní hry na nástroj (většinou se začne tvořivě projevovat až během této činnosti).

Tradiční i nové přístupy

Podle inklinace pedagoga mohou být ve vyučování skladby akcentovány jak klasické harmonické postupy a formy, tak prvky nových kompozičních technik (minimalismus, modalita). Většina žáků dnes používá notační programy (Finale, Sibelius). Učitel by měl své žáky stále inspirovat, nechat je vybírat z nabízených možností a respektovat pak jejich volbu. Na výuce komponování je nejcennější právě toto často intuitivní hledání hudebních nápadů a motivů a následně pak jejich vědomé rozvíjení.

Klasická výuka skladby směřuje k následujícím dovednostem žáka (zpracoval Libor Ščerba):

- pracuje s motivem (rytmický, melodický, harmonický a kombinovaný motiv)
- improvizuje a pracuje s motivem na jemu blízkém nástroji
- tvoří témata a pracuje s nimi
- napíše periodu
- zhudební krátký text formou jednoduché melodie
- komponuje skladby v rozsahu malé písňové formy různého charakteru pro sólový nástroj
- seznámí se s notačním programem a zapíše jednoduchou skladbu
- napíše krátkou standardní suitu pro sólový nástroj
- složí kompozici v rozsahu malé písňové formy pro sólový nástroj s doprovodem
- složí cyklickou skladbu pro sólový nástroj s doprovodem
- složí vokální skladbu (zpěv s doprovodem jednoho nástroje)
- komponuje skladby pro sólový nástroj v rozsahu velké písňové formy
- zhudební text pro zpěv s doprovodem v rozsahu velké písňové formy
- komponuje skladby v rozsahu malé písňové formy pro komorní obsazení (trio, kvartet, atd.)
- komponuje skladby v různých velkých hudebních formách (rondo, variace, scherzo atd.)
- komponuje skladbu v sonátové formě
- komponuje sonátový cyklus
- komponuje skladby v barokních formách (invence, passacaglia, fuga)
- komponuje skladbu pro malý komorní orchestr
- komponuje skladbu pro symfonický orchestr

Pokud žák zvládne všechny úkoly, měl by být „hotovým“ skladatelem (v praxi žák většinou dojde maximálně ke zkomponování skladeb pro komorní orchestr). Délka procvičování úkolů je zcela individuální, proto není uváděn ani věk ani ročník. S těmito osnovami se žák setká na konzervatoři i na vysoké škole, samozřejmě pokaždé v jiném stupni vývoje, protože mezitím zvládne skladebné nauky a rovněž vyzraje mentálně.

Kde najdeme další informace

Literatura

V měsíčníku Talent z posledních let lze dohledat tyto texty:

7/10 str. 10, Malura, M.: Improvizace a imitace jako prostředek humanizace estetické výchovy (citováno ze sborníku INSEA 1993)

4/11 str. 10, Hanousek, P.: Chcete si napsat písničku? (jednoduchý návod na práci s textem)

8/11 str. 29, Zubíček, J.: Kreativní múzická výchova, Dobré příklady z praxe (informace o metodickém semináři pořádaném ČHR v Praze)

9-10/11 str. 10, Hanousek, P.: Trojí tajemství tónů (náměty pro improvizaci – čísla, písmena, kresba)

1/12 str. 9, Paštyková Čiháková, H.: Kurtágova metoda (rozbor nového svobodného přístupu k hudbě a notace pro začínající klavíristy)

1/12 str. 25, Dvořáková, M.: Mladí skladatelé na Beethovenově Hradci (informace o 4. Dílně)

1/12 str. 28, Labašová, J.: Hudba jak se nám líbí (autorské muzikály v ZUŠ Hranice)

6/12 str. 6, Všeticková, G.: Komponování jako součást hudební výchovy (zahraniční a domácí zkušenosti s elementárním komponováním a soudobou hudbou v ZŠ)

6/12 str. 19, Labašová, J.: Pohádkový muzikál Růženka (zkušenosti učitelky ZUŠ Hranice a Lipník nad Bečvou s nastudováním autorského představení)

7/12 str. 6, Slaná, M.: Improvizace, skladba a ŠVP (o práci s nejmenšími dětmi v kolektivním předmětu)

9,10/12 str. 7, Pachnerová, L.: Improvizace – pracovní listy (ukázka z bakalářské práce)

2 a 3/13 str. 7, 5, Mimra, R.: Dětská opera Budulínek (dvoudílný text o provedení autorské opery v ZUŠ Česká Třebová)

3,4/13 str. 11, Chmelová, V.: Grafické partitury (popis a rozbor partitur Petera Grahama)

6/13 str. 12, Dvořáková, M.: Kompoziční aspekty projektu Slyšet jinak (teoretická východiska projektu s názvem tři K – kreativita, komunikace, koncentrace)

7/13 str. 16, Zouhar, V.: Ke genezi programu Slyšet jinak (popis situace v Německu a Velké Británii)

8/13 str. 14, Vítková, L.: Ještě jednou o projektu Slyšet jinak (konkrétní příklady realizace v Olomouci)

1/14 str. 6, Hanousek, P.: Inspirace náhodnými konstelacemi (náměty pro improvizaci pomocí prastarých „věšteckých“ technik)

1/14 str. 17, Hanousek, P.: Hradec otevřel brány (Jubilejní 50. Beethovenův Hradec, jehož součástí bylo finále národní skladatelské soutěže žáků ZUŠ, Dílna pro nejmladší skladatele s uplatněním projektu Slyšet jinak)

Jako příloha 11. ročníku vycházely notové ukázky oceněných prací ze skladatelské soutěže s komentářem, např. Mladí skladatelé mladým klavíristům (kytaristům, zpěvákům atd.). Přiložen byl rovněž kompaktní disk se záznamem z koncertu vítězů skladatelské soutěže v červnu 2008 v Hradci nad Moravicí.

Další inspirativní literatura pro pedagogy:

Jan Dostal: Hraj, co chceš (55 veselých klavírních hádanek), Editio Supraphon, Praha 1976

Jana Marcolová: Klavírní improvizace (metodická příručka pro pedagogy), Panton, Praha 1989

Jaromír Bažant: Metodika klavírní improvizace, Eset, Plzeň 1997

Ivana Loudová: Moderní notace a její interpretace, Akademie múzických umění, Praha 1998

Vadim Petrov: Klavír a akordické značky, Jiří Churáček, Netolice 2008

Iva Oplištilová, Zuzana Hančilová: Klavírhárky I-IV, Bärenreiter, Praha 2003

Emil Hradecký: Hrajeme na klavír podle akordických značek, Blesk Market, Petřvald 2010

Vladimír Tichý: Harmonicky myslet a slyšet, Akademie múzických umění, Praha 2011

Celkovou úroveň skladatelských soutěží mapují sborníky oceněných skladeb (1996-99, 2002, 2005, 2008, 2011, 2013), které byly zasílány všem zúčastněným školám.

Možnosti dalšího vzdělávání pedagogů

Sdružení Q pořádá od roku 2006 Dílnu pro nejmladší skladatele na zámku Hradec nad Moravicí, kterou vedou lektoři z JAMU Brno (Ivo Medek, Jaroslav Šťastný) a někteří členové poroty skladatelských soutěží (Markéta Dvořáková, Vít Zouhar). Aplikován je kolektivní projekt Slyšet jinak, žáci spolu se svými učiteli mají rovněž individuální hodiny. Na závěr dílny jsou vytvořena dílka koncertně provedena.

Na konzervatořích je skladba běžně vyučována, dá se tedy předpokládat, že pedagogové neodmítnou případné konzultace, případně při větším zájmu budou na školách organizovat metodické přednášky, tak, jak je tomu např. na Konzervatoři Brno.

Jaké soutěže lze obeslat?

Pravidelnou možnost prezentace nabízí skladatelská soutěž vyhlašovaná MŠMT ČR. V celostátním měřítku se koná od roku 1996 převážně na zámku Hradec nad Moravicí (v Severomoravském kraji probíhaly soutěže již od roku 1985, kdy byl jejich vyhlašovatelem kabinet hudební výchovy Krajského pedagogického ústavu v Olomouci). Zasláné práce - povinně instrumentální i vokální tvorba - hodnotí anonymně tříčlenná porota. Jednotliví členové poroty udělí každé skladbě zvlášť zlaté, stříbrné nebo bronzové pásmo a jejich nezávislé hodnocení zpracuje tajemník soutěže. Zveřejňovány jsou jen tyto zprůměrované výsledky. Autoři nejlépe hodnocených skladeb jsou pozváni do druhého kola, kde mohou ještě získat zvláštní cenu poroty za zpracování zadaného úkolu. Do skladatelské soutěže 2013 přihlásili své žáky učitelé z těchto škol:

ZUŠ Brno V. Kaprálové, Kateřina Růžičková, Marcela Slaná

ZUŠ Brno Z. Mrkose, Mario Buzzi, Silvie Sommrová

ZUŠ Brno Orchidea, Věra Chmelová, Martina Kachlová

ZUŠ Český Těšín P. Kalety, Iluše Suchánková

ZUŠ Háj ve Slezsku V. Vančury, Petr Hanousek, Jana Adámková

ZUŠ Hlinsko, Eva Ptáčková

ZUŠ Hranice, Jana Labašová, Tomáš Both

ZUŠ Jaroměř F. A. Šporka, Martina Zemková

ZŠ a ZUŠ Karlovy Vary, Karel Šimandl

ZUŠ Karolinka, Martina Havlová

ZUŠ Letovice, Milan Hák

ZUŠ Litoměřice, Roman Pallas

ZUŠ Litvínov, Larysa Khytryak

ZUŠ Olomouc Žerotín, Karel Hiner

ZUŠ Ostrava E. Runda, Olga Šmídová

ZUŠ Ostrava E. Marhuly, Olga Šmídová

ZUŠ Plzeň B. Smetany, R. Nárovcová, M. Rupert, Jiří Bezděk, Jan Rezek

ZUŠ Praha J. Hanuše, Jarmila Pivodová

ZUŠ Praha I. Hurníka, Vojtěch Esterle

ZUŠ Praha Šimáčkova, Emil Hradecký

ZUŠ Semily, Růžena Pernecká, Aleš Beránek

ZUŠ Sokolov, Ilona Juhásová

ZUŠ Trutnov, Jitka Očetníková, Eva Donátová, Lucie Viesnerová

ZUŠ Vsetín, Roman Konůpka

ZUŠ Znojmo, Eliška Plachetková

Vedle těchto uvedených učitelů patřili v minulých ročnících k velmi úspěšným ještě Jarmila Mazourová z Brna, Fatima Alekbarová, Markéta Procházková a Libor Ščerba z Prahy.

Žáky lze motivovat rovněž účastí na nesoutěžní přehlídce v klavírní improvizaci „Hrajeme si pro radost“, kterou pořádá od roku 2010 Metodické centrum JAMU Brno (zprvu spolu se ZUŠ V. Vančury Háj ve Slezsku, poslední ročník se ZUŠ Orchidea Brno). Účastníci zahrají jednu připravenou improvizaci, ke druhé dostanou zadání hned po příjezdu (mají zhruba jednu hodinu čas na přípravu). Vzhledem k tomu, že se tří ročníků přehlídky prozatím zúčastňovali pouze žáci ze škol na Moravě a ve Slezsku, bylo by ideální, kdyby podobný projekt připravila i některá ZUŠ v Čechách.

Ojedinelým pokusem ve vyhledávání mladých skladatelských talentů byla soutěž vyhlášená Českým rozhlasem a připravovaná redaktorem Vratislavem Beránkem v 70. letech. Vítězové mohli slyšet svá díla dokonce v pražském Rudolfinu. Bohatou historii má ostravská soutěž Generace, která se však netýká nejmladších autorů. Dnes má mezinárodní charakter a organizuje ji festival Janáčkův máj.

Jaké weby nám pomohou?

www.klavihratky.cz (metodika poznávání tonálních vztahů)

www.chr.nipax.cz (texty ze seminářů Kreativní múzická výchova, Hudební improvizace viz aktuality)

www.zushaj.cz (v záložce skladatelská soutěž výsledky posledních tří ročníků)

www.uur-zuscr.cz (aktuální seznam členů skladatelské sekce za každý kraj)